

Լիանա Մարտիրոսյան
«PR և հաղորդակցային տեխնոլոգիաներ»
մագիստրոսական ծրագրի շրջանավարտ
Էլ. փոստ՝ martirosanliana413@gmail.com

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ ԵՎ ԽԱՐԱՆԻ ԱՌԱՋԱՑՄԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԱՌԿԱ ՀՈԳԵԿԱՆ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐՈՒՄ

Բանալի բառեր - հոգեկան առողջություն, միֆեր, մեդիա, ֆիլմեր, ասեկոսեներ, հաղորդակցային գործիքներ, PR տեխնոլոգիաներ, ՉԼՄ, մոնիթորինգ:

Մուտք

Բնակչության հոգեկան առողջության պահպանումը կարևորագույն նախապայման է կայուն, ապահով և բարեկեցիկ հասարակության զարգացման համար: Չի կարող լինել ֆիզիկական առողջություն առանց հոգեկան առողջության: Առողջությունը եռանկյուն է, որի երկու կողմերն են ֆիզիկական և սոցիալական առողջությունները: Եռանկյան երրորդ կողմը հոգեկան առողջությունն է: Այն սեփական անձը սիրելու և ընդունելու կարողությունն է: Հոգեպես առողջ մարդը գոհ է իրենից, հանգիստ է զգում մարդկանց շրջապատում, ինչպես նաև ի վիճակի է դեկավարելու սեփական կյանքը և բավարարելու հիմնական պահանջմունքները¹: Սակայն հոգեկան առողջության պահպանումը այնքան էլ հեշտ չէ: Արտաքին ու ներքին տարբեր գործոնների ազդեցությամբ այն կարող է խաթարվել՝ ունենալով բազում հետևանքներ և հանգեցնելով անձի քայքայման: Այսօր առողջապահության զարգացման արդիական մոտեցումները կարևորում են բժշկության հիմնական դրույթներից մեկը՝ բուժել ոչ թե հիվանդությունը, այլ հիվանդին: Ուստի անհրաժեշտություն է առա-

¹ Տե՛ս **Գասպարյան Խ. Վ.**, Բժշկական հոգեբանության ուսումնական ձեռնարկ, Եր., 2006, էջ 174:

ջանում *Ճանաչելու* և հաշվի առնելու ոչ միայն ֆիզիկական կամ մարմնական, այլև հոգեկան առանձնահատկությունները:

Հոգեկան առանձնահատկությունների ուսումնասիրության միջոցով բժիշկներն այսօր ախտանիշների և համախտանիշների հիման վրա կարողանում են տալ համապատասխան ախտորոշում և լուծել խնդիրները, սակայն հոգեկան հիվանդությունները ոչ միշտ են միանշանակորեն ընկալվել հանրության կողմից: Չնայած այն բանին, որ վերջին տասնամյակում միջազգային առողջապահական կազմակերպությունները, պետությունները մեծ ուշադրություն են դարձնում հոգեկան առողջության պահպանմանը, այնուամենայնիվ, հոգեկան առողջության ոլորտի զարգացումն այնքան էլ անխոչընդոտ և սահուն չի ընթանում: Ինչպես դարեր առաջ, այսօր էլ շատ հասարակություններում *հոգեկան* առողջության խնդիրներ ունեցող անձինք համարվում են ընտանիքի խարանդ, ամենուր բախվում են կարծրատիպերի և խտրականության, խախտվում են նրանց իրավունքները, հասարակության լիիրավ անդամ դառնալու երաշխիքները: Այդ անձանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի ձևավորման պատճառները տարբեր են:

1. Միֆեր և առասպելներ

Դիտարկված պատճառներից առաջինը «գեներտիկական հիշողությամբ» պահպանված վաղ պատկերացումներն են, որոնք, չնայած զարգացած, տեխնոկրատական հասարակության ձևավորմանը, շարունակում են արմատացած մնալ ժամանակակից հասարակություններում: Դարեր շարունակ հոգեկան հիվանդությունները դիտվել են որպես գերբնական ուժերի ծնունդ, համարվել Աստծո պատժի կամ ողորմածության դրսևորում: Դրանով էլ պայմանավորված է եղել հոգեկան հիվանդների նկատմամբ հասարակության վերաբերմունքը: Այսպես՝ գրգռված անձանց համարել են Աստծո կողմից պատժված, նրանց նկատմամբ դրսևորել բացասական վերաբերմունք, հաճախ էլ ֆիզիկական հաշվեհարդար տեսել, իսկ լռակյաց, ինքնամտիոքի հիվանդները համարվել են Աստծո կողմից սիրված՝ ար-

ժամանալով հոգատար վերաբերմունքի²: Օրինակ՝ այժմ բժշկությանը քաջ հայտնի էպիլեպսիա հիվանդությունն ընկալվել է որպես դիվահարություն, շիզոֆրենիան՝ պայծառատեսություն կամ չար ոգիների հանգրվան, մտավոր հետամնացությունը՝ աստվածների ողորմածություն և այլն: Հոգեկան խանգարման՝ անճի բնավորության կամ հատկանիշների բացասական կողմ չլինելու մասին գաղափարը հանրային գիտակցությունից դուրս մղելու համար պահանջվեցին դարեր, սակայն վաղ պատկերացումների սաղմերը լրիվ ոչնչացված չեն: Տարբեր հասարակություններում դրանք կարծես ներթափանցել են գենետիկական կողի մեջ և ունեն գենետիկական հիշողություն: Հոգեկան առողջությունը գերբնական ուժերի հետ զուգադրելու գաղափարը դրսևորվել է ինչպես Աստվածաշնչում, այնպես էլ հնագույն այլ աղբյուրներում՝ եգիպտական պապիրուսներում, չինական և հնդկական սուրբ գրքերում:

Չնայած այն բանին, որ վաղ պատկերացումների վրա լույս սփռելու գործընթացը բավական խրթին էր և պահանջում էր մեծ ջանք ու եռանդ, ժամանակին զուգընթաց՝ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցողների բուժումն աղոթքների մակարդակից տեղափոխվեց այլ հարթակ, որն ավելի դաժան էր և անընդունելի: Այս շրջանին բնութագրական էին հիվանդներին տանջահար անելն ու դաժանաբար ոչնչացնելը³: Որևէ կարգի ըմբոստացում, այլախոհություն, վարքային ոչ գիտակից արարք դիտարկվում էին որպես սատանայական դրսևորում և պատժվում եկեղեցու կողմից: Այժմ հոգեբանները տալիս են սրա բացատրությունը. միջնադար էր, եկեղեցին անխոնջ թալանում էր մարդկանց: Վերջիններս քրտնաջան աշխատում էին, սակայն չէին տեսնում իրենց աշխատանքի արդյունքը: Կուտակվում էր նրանց գայրույթը, որն ի վերջո պայթելու էր, և պետք էր մեկը, ով իր վրա կվերցներ բոլոր դժբախտությունները: Եվ ահա եկեղեցու դրոմամբ այդ «հերոսները» դարձան գեղեցիկ կանայք, ով-

² Տե՛ս **Մելիք-Փաշայան Մ. Ա., Հովհաննիսյան Վ. Հ.,** Հոգեբուժություն, Եր., «Լույս», 1994, էջ 6:

³ Տե՛ս **Фуко М.,** Психическая болезнь и личность, Санкт-Петербург, Гуманитарная Академия, 2010, էջ 170:

քեր այրվեցին իբրև վիուկներ, գիտնականները, ովքեր կարող էին լույս սփռել իրականության վրա, հոգեկան հիվանդություն ունեցող անձինք, ովքեր համարվում էին դիվահար և ենթարկվում կտտանքների: Ամեն տեսակի այլախոհական դրսևորում անմիջապես արձանագրվում էր եկեղեցու կողմից, որակվում հոգեկան շեղում և դատապարտվում դաժան ձևերով: Մարդու հետ տեղի ունեցող անհասկանալի երևույթները պետք էր որևէ կերպ բացատրել, բայց քանի որ չկար բացատրություն, պետք էր հորինել իրականություն, անորոշությունից վախը պետք էր կտրել որևէ բացատրությամբ: Իրականությունից փախչելու կամ կեղծ իրականություն ստեղծելու նպատակով էլ ստեղծվեցին գերբնական ուժերի մասին միֆերը, որոնց փոփոխված սաղմերը կարելի է գտնել նույնիսկ մեր օրերում: Միֆերի, այսպես ասած, անգիտակցական կողավորումը նպաստել է «խարանի» կամ, ինչպես ընդունված է անվանել հոգեբուժության մեջ, «ստիգմայի» ձևավորմանը: Խարանը նշանակում է խտրականություն, կանխակալ վերաբերմունք, կարծրատիպային մտածողություն: Այսինքն՝ նախկինում եղած գերբնական պատկերացումները գուցե առաջին հայացքից իրենց էությանը փոխվել են, բայց դեռ կան հասարակություններ, որոնցում հոգեկան հիվանդությունը համարվում է «Աստծո պատիժ», օրինակ՝ ծնողների գործած մեղքերի համար: Միֆերից ձևավորված խարանն էլ իր հերթին ձևավորում է նոր միֆեր հոգեկան հիվանդություն ունեցող անձանց վերաբերյալ: Այն փաստը, որ անհատն ունի հոգեկան խանգարում (կամ նույնիսկ ընդամենը դիմել է հոգեբույժի), բավարար է, որ հասարակությունը դասի նրան «հոգեկան հիվանդների» սոցիալական խմբին: Իսկ այդ խմբի նկատմամբ գերակշռում է կայուն բացասական կարծիքը: Այլ խոսքով՝ նախկինում եղած պատկերացումները, առասպելները դեռևս շարունակում են պահպանել իրենց սաղմերը, որոնք էլ ձևավորում են նոր միֆեր հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց վերաբերյալ:

2. Խարան և մեդիա

Խարանի ձևավորման հաջորդ պատճառը մեդիան է, մասնավորապես՝ զանգվածային լրատվության միջոցները, ֆիլմերը: Մ. Մաք-

յունենը կհնուն սահմանում էր որպես ՁԼՄ-ների «տաք» միջոց, որն ամբողջովին գրավում է մարդու տեսողական ու լսողական զգայա-րանները և ստիպում նույնականացվել ֆիլմերի հերոսների հետ: Կի-նոյի յուրահատկությունը մարդու ենթագիտակցական շերտերի վրա ազդելու կարողությունն է, մինչև անգամ՝ անգիտակցական-արքետի-պային շերտերի: Ֆիլմերի ամենակարևոր բնութագրիչը, որ թույլ է տալիս օգտագործել որպես քարոզչության միջոց, դրանց ունակու-թյունն է՝ ազդելու մարդկանց վրա աննկատելիորեն: Ազդեցությունը հիմնականում զգացական մակարդակում է՝ մարդու գիտակցորեն կառավարելի դաշտից դուրս, ինչն էլ հենց օգնում է շրջանցելու նրա բանական մտածողությունը: Հոգեկան առողջության մասին պատ-մող ֆիլմերի հեղինակները հաճախ խանգարումները կապում են բռնության հետ կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող մարդկանց պատկերում են իբրև վտանգավոր, չար կերպարներ, որոնք չեն կարողանում ապրել լիարժեք կյանքով: Օրինակ՝ 1990-2010 թթ. նկարահանված անգլալեզու ֆիլմերի վերլուծության ժամա-նակ պարզվել է, որ շիզոֆրենիկ կերպարների մեծ մասը դրսևորում է դաժան, մեկ երրորդը՝ մարդասպանի վարքագիծ, իսկ մեկ քառորդը ինքնասպանություն է գործում: Սա ավելի է խորացնում սխալ պատ-կերացումները հոգեկան խնդիրներ ունեցող մարդկանց վերաբերյալ և ամրապնդում նրանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունքը: Ընդ-հանրացնենք. ֆիլմերը հանրային կարծիքի ձևավորման վրա ունե-նում են լուրջ ազդեցություն, ընդ որում, հոգեբանական ազդեցու-թյունն ի հայտ է բերում կոգնիտիվ, զգայական և վարքային դրսևո-րումներ: Կոգնիտիվի դեպքում տեղեկատվությունն ազդում է լսարա-նի՝ իրական աշխարհի ընկալման վրա, զգայականի դեպքում առա-ջանում է կարճաժամկետ կամ երկարաժամկետ զգայական ազդե-ցություն, իսկ վարքայինն ազդում է լսարանի վարքի վրա⁴:

Ֆիլմերից բացի՝ կարևոր նշանակություն ունեն մեդիատեքստե-րը, որոնք պատմում են հոգեկան առողջության կենտրոնների մասին: Հայկական մեդիան ողողված է նման կենտրոնների մասին բացասա-կան կարծիք ձևավորող նյութերով: Ըստ մեր հետազոտությունների՝

⁴ Տե՛ս **Брайант Дж., Томпсон С., Основы воздействия СМИ, М., «Вильяме», 2004, էջ 200:**

2014-2020 թվականների ընթացքում հոգեկան առողջության կենտրոններից մեկի՝ «Ավանի» մասին արվել են հինգ տասնյակից ավելի հրապարակումներ, որոնցից ոչ մեկն ընթերցողի մոտ դրական կարծիք չի ձևավորել⁵:

Աղյուսակ 1

Կայք	Քացասական վերաբերմունք ձևավորող հրապարակումներ	Գրական վերաբերմունք ձևավորող հրապարակումներ	Չեզոք հրապարակումներ
Hetq.am	1	0	3
Aravot.am	10	0	20
Azattyun.am	1	0	8
Հայկական ժամանակ	2	0	3
168 Ժամ	3	0	11
News.am	4	0	1
Tert.am	1	0	0
Hraparak.am	4	0	2
Արմենպրես.am	6	0	3
Pastinfo	2	0	1
24news.am	1	0	0
Panorama.am	1	0	1
U1+.am	2	0	2
Factor.am	1	0	1
Ilur.com	3	0	0

Այս պատկերը տեսնելուց հետո տպավորություն է ստեղծվում, թե ընդհատվել է պետության և հասարակության միջև հաղորդակցության ապահովումը, ինչը հանրային կառավարման կարևորագույն բաղադրիչ է: Չանգվածային հաղորդակցության միջոցները ժամանակակից հասարակական կյանքի անբաժան մասն են դարձել: Ներկայումս տեղեկատվության ապահովումը մեծ դեր է խաղում հասարակական կարծիքի ձևավորման, հանրային ինստիտուտների գոր-

⁵ Տե՛ս Աղյուսակ 1:

ծունեության և մարդկային հարաբերությունների հետագա զարգացման հարցերում: Հրապարակումների այսպիսի պատկերի առկայության դեպքում գրեթե անհնար է պատկերացնել որևէ անձի, ով կգնատվյալ հոգեկան առողջության կենտրոն՝ բուժվելու, կամ չի խուսափի իր ընտանիքի՝ հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անդամին հանրային կյանքին մասնակից դարձնելուց:

3. Ասեկոսեներ և բամբասանքներ

Հոգեկան առողջության ոլորտի վերաբերյալ բացասական կարծիքի ամրապնդմանը նպաստում են նաև ասեկոսեներն ու բամբասանքները, որոնք, բերնեբերան փոխանցվելով, հաճախ աղավաղվում են, ստեղծում կեղծ օրակարգ և իրականություն: 20-րդ դարում բամբասանքի երևույթը բավականին շատ է ուսումնասիրվել հետազոտողների կողմից, քանի որ դրանք կարող են ունենալ անհամեմատ մեծ ազդեցություն և ծառայել որպես կառավարման գործիք⁶: Ասեկոսեների ուսումնասիրությունն անհրաժեշտ է երկու պատճառով. առաջին՝ դրանք զանգվածային տրամադրությունների և հասարակական կարծիքի արտահայտման կարևոր ձև են, երկրորդ՝ հանրույթի վարքի վրա ներգործության արդյունավետ միջոցներից են:

Ասեկոսեների կարևոր բաղադրիչներ են արտասովոր իրադարձություններն ու հերոսները: Հերոսի յուրօրինակությունը պայմանավորում է իրադարձության ճոխությունը և որոշվում է նրա ակնառու կամ թաքնված կարգավիճակով, հատուկ ընդունակություններով: Հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձը այդ «միֆական» կերպարն է, որն իսկական հակահերոս է, և որի մասին կարելի է տարածել ասեկոսեներ: Որպես երրորդ անձ՝ հարևանը, ազգականը, որոնց ծանոթը հայտնվել է հոգեկան առողջության կենտրոնում, կպատմեն նրա մասին, և այդ կարծիքները հիմնականում շաղախված կլինեն խղճահարությանը, ոչ ճիշտ տեղեկատվությանը: Սուբյեկտիվ և բա-

⁶ Տե՛ս **Шерковин Ю. А., Назаретян А. П.**, Слухи как социальное явление и как орудие психологической войны, 1984, <https://psyfactor.org/lib/rumours.htm?fbclid=IwAR0QiB0nUhJ32fU16bthi3b0rw0F4lux0BXzd6ukCHD68wGEQp3OiFmj2RE> (մուտք՝ 18.06.2020):

ցասական կարծիք ձևավորող բանբասանքների վերացմանը կարելի է նպաստել միայն նախապես մշակված, ճիշտ մատուցվող տեղեկատվությամբ, որի տարածմանը պետք է ձեռնամուխ լինեն ոչ միայն պետական կառավարման մարմինները, այլև հոգեկան առողջության կենտրոնները: Տեղեկատվության պակասն էլ հենց կարծրատիպերի առաջացման պատճառներից մեկն է:

4. Տեղեկատվության պակաս և հաղորդակցային գործիքների սակավ կիրառություն

Հոգեկան առողջության պահպանման կենտրոնների վերաբերյալ բացասական կարծիք ձևավորող հաջորդ գործոնը տեղեկատվության պակասն է այդ կառույցների մասին: Բնակչության հոգեկան առողջության պահպանումը կարևորագույն նախապայման է կայուն, ապահով և բարեկեցիկ հասարակության զարգացման համար. այս նախադասությամբ են սկսվում ՀՀ գրեթե բոլոր ռազմավարությունները, որոնք միտված են հոգեկան առողջության պահպանմանը և բարելավմանը: Ռազմավարությունների ծրագրերում կարելի է հանդիպել մի շարք դրույթներ, որոնք միտված են բարելավելու հիվանդանոցային պայմաններն ու գույքը, և որոնք պահանջում են պետական ֆինանսավորում: Ձուգահեռաբար նշված են միջոցառումներ, որոնք միտված են տեղեկատվության տարածմանը, դիրքորոշումների փոփոխությանը, ստիզմատիզացիայի նվազմանը և պետական ֆինանսավորում չեն պահանջում: Այդ պատճառով էլ հաճախ մասն միջոցառումները կազմակերպվում են սուղ միջոցներով և թերի են կամ առհասարակ անուշադրության են մատնվում: Իհարկե, տեղեկատվության տարածմանը պետք է ձեռնամուխ լինեն հենց հոգեկան առողջության ոլորտները, սակայն ֆինանսավորում նրանք ստանում են ՀՀ առողջապահության նախարարությունից:

Տեղեկատվության սակավության տեսանկյունից պետք է ընդգծել նաև PR գործիքների կիրառման անհրաժեշտությունը: Ժողովրդավարության հաստատման, քաղաքացիական հասարակության ձևավորման, զանգվածային շարժումների, հասարակական նախաձեռնությունների ֆոնին հասարակությունը ձգտում է պետա-

կան իշխանության ապակենտրոնացմանը՝ իր իրավասությունների մի մասը փոխանցելով ինքնակառավարման մարմիններին: Փոխըմբռնման մթնոլորտի ձևավորման լավագույն գործիք է հասարակայնության հետ կապերի ինստիտուտը, որը ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի և շուկայական տնտեսությանը բնորոշ մրցակցության դաշտի կառավարման անբաժանելի մաս է: Այս իմաստով կարող ենք ընդգծել, որ հոգեկան առողջության կենտրոնները գրեթե չեն օգտվում PR գործիքներից, չեն նպաստում հանրային կարծիքի փոփոխությանը, արժեքների ձևավորմանը: Նրանք չեն տրամադրում տեղեկատվություն իրենց մասին, չեն փորձում հաղորդակցվել հասարակության հետ՝ ազդելով հանրային կարծիքի վրա: Տարիներ շարունակ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձինք մեկուսացված էին հասարակությունից: Միայն վերջին տարիներին է, որ, բուժումից զատ, կարևորություն է տրվում նաև հոգեկան առողջության վերականգնման և սոցիալական ինտեգրման հարցերին: Հանրային կապերը ենթադրում են տեղեկատվության տրամադրում, առկա խնդիրների բարձրաձայնում: Այս առումով հոգեկան առողջության ոլորտը ստվերում է մնացել և ունի տեղեկատվության տրամադրման լուրջ խնդիր:

Ամփոփենք:

Հոգեկան առողջությունն անձի բարեկեցիկ վիճակն է, երբ նա կարողանում է իրացնել իր անձնային ներուժը, հաղթահարել *ընկճախարք*, արդյունավետորեն աշխատել, ինչպես նաև ներդրում ունենալ հասարակական կյանքում: Մեր հասարակության մեջ դեռևս չկան իրական պատկերացումներ հոգեկան առողջության մասին, իսկ խանգարող հանգամանքները քիչ չեն՝ տարատեսակ կարծրատիպեր, միջեր, ասեկոսներ ու բամբասանքներ, հոգեկան առողջության կենտրոններում *ոչ քարենպաստ* պայմաններ, նվազ ֆինանսավորում և այլն: Առողջապահության տեղեկատվական համակարգը կարևոր նշանակություն ունի ոլորտում բարեփոխումների իրականացման, ռազմավարության մշակման, ինչպես նաև համակարգի արդյունավետ գործունեության գնահատման համար: Էական դեր

կարող են ունենալ PR մասնագետները հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց՝ հասարակությանն ինտեգրելու, հոգեկան առողջության կենտրոնների մասին դրական կարծիք ձևավորելու հարցերում:

SUMMARY

Liana Martirosyan

THE PRINCIPLE OF COMMUNICATION AND BASIS OF DEVELOPMENT OF STIGMA IN THE CENTERS OF MENTAL HEALTH IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Keywords: *mental health, myths, media, films, rumors, communications, PR technology, media monitoring.*

Maintaining mental health is essential for the development of the state. Almost every country in the world uses this principle, but the rights of people with mental health problems continue to be violated. It is influenced by various factors: previously mythical ideas, the media, gossip, films, scarce use of communication tools, lack of public relations departments.

РЕЗЮМЕ

Лиана Мартиросян

ПРИНЦИП СВЯЗИ И ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СТИГМЫ В ЦЕНТРАХ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Ключевые слова: *психическое здоровье, мифы, СМИ, фильмы, слухи, средства коммуникации, PR-технологии, мониторинг СМИ.*

Поддержание психического здоровья имеет важное значение для развития государства. Почти каждая страна в мире использует этот принцип, но права людей с проблемами психического здоровья продолжают нарушаться. На него влияют различные факторы: ранее мифические идеи, средства массовой информации, сплетни, фильмы, слабое использование инструментов коммуникации, отсутствие отделов по связям с общественностью.